

зазначав, що “в приложені до напрямкових ідей української національної політики” вона “не могла відограти скільки-небудь провідної ролі власне через брак у її визнання ваги своєї державності” [9, 190].

Отже, демократична державницька концепція М. Грушевського суттєво розходилася з монархістською державницькою концепцією представників нового напряму в українській історіографії. Обидві концепції відзеркалювали прагнення до створення незалежної Української держави, але вони спиралися на різні ідеологічні засади, різне бачення майбутнього України, по різному інтерпретували її історичне минуле. Однак, на нашу думку, концепція М. Грушевського мала значні переваги, оскільки спиралася на ґрунтовний аналіз джерел, об’єктивне наукове дослідження.

Натомість історики-державники далеко не завжди були об’єктивними “через надмірне наголошення “ідеологічно-історіософічного” аспекту в історичних дослідженнях історики-ревізіоністи дуже часто попадали в крайності в об’єктивному насліянні історіографічної спадщини істориків-народників, а також у аналізі її інтерпретації історичних джерел, — цілком справедливо стверджує Л. Винар. — Не завжди вони дотримувалися у своїх працях суворих вимог історичної методології досліду, яка в наукових історичних працях вимагає повної об’єктивності в реконструкції історичних явищ” [1, 37].

До речі, представники нового покоління істориків-державників уже з 30-х років почали кваліфікувати критику М. Грушевського своїми попередниками як несправедливу, натомість доводячи державницьку спрямованість його праць.

Прагнучи спростувати найдіюзіші твердження істориків-державників, М. Грушевський в своїх історичних працях доводив безпідставність перебільшення ними досягнення Української держави, звеличування ролі окремих державних діячів у житті українського суспільства.

Отже, однією з позитивно-негативних сприймання істориками ставлення М. Грушевського до української державності, на наш погляд, є помилковим. Упродовж першої третини ХХ ст. у відношенні вченого до української державності відбувався складний і дещо суперечливий процес переосмислення. Не відмовляючись від визначення ролі народу як основної категорії історіографічного дослідження і основної рушійної сили історичного процесу в Україні, М. Грушевський висловлював цілком позитивні погляди на роль національної держави в житті суспільства. Однак, на відміну від істориків-державників, учений не перебільшував і не звеличував роль держави в житті суспільства. Навпаки, він засуджував спроби оцінити її як найвищий результат і мету суспільного розвитку. Основна суть змін, які відбулися в світогляді М. Грушевського полягала в усвідомленні ним того, що держава, незважаючи на притаманні їй недоліки, в сучасному світі є обов’язковим стрижнем розвитку будь-якої етнічної спільноти. Важливо зрозуміти, що, залишаючись на критичних позиціях щодо негативних сторін державної діяльності, відкидаючи існуючу в інших державах суспільно-політичні устрої, М. Грушевський позитивно оцінював головним чином не історичну, а майбутню Українську державу, яка мала відповідати ідеалам народу, виходити з потреб всеобщого забезпечення інтересів, прав і свобод людини.

Мрія М. Грушевського про встановлення в Україні справедливого суспільного устрою, який би відображав інтереси переважної більшості

українського населення, нагадувала ситуацію з Платоном, який також, критикуючи недоліки сучасної йому держави, мріяв про заміну її формою досконалою — “справедливою державою”. З різних причин державницька модель М. Грушевського виявилася несвосчансною для України, що ні в якому разі не було свідченням її утопічності. Будучи вченим світового рівня він уже тоді зрозумів тенденцію загальноцивілізаційного процесу — розвиток людства в напрямку максимального роздержавлення, створення суспільної моделі, де пріоритетними є інтереси індивіда. М. Грушевський мріяв, щоб саме такою державою стала його рідна Україна, однак Історія розпорядилася інакше. Втративши можливість реалізувати ідею національної державності на початку століття, Україна впродовж кількох наступних десятиліть прагнула відшукати свій власний шлях серед різних альтернатив розвитку, але жодна з них не відповідала ні ідеалам М. Грушевського, ні ідеалам народу. Сучасна незалежна Україна має можливість не тільки осiąгнути теоретичне надбання свого геніального і самовіданного сина, але й втілити в життя його ідею розбудови “народної держави”. Тому концепція української державності М. Грушевського є цілком актуальну і потребує ґрунтовного аналізу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Винар Л. Найвидатніший історик України Михайло Грушевський (1866—1934). У 50-ліття смерті.—Сучасність, 1985.
2. Грушевський М. Вступний виклад з давньої історії Русі // Записки Наукового Товариства ім. Шевченка.—Т.ІV.—Львів, 1894.
3. Грушевський М. С. Історія України-Русі.—Т.2.—К., 1992.
4. Грушевський М. С. Історія України-Русі.—Т.3.—К., 1993.
5. Грушевський М. С. Історія України-Русі.—Т.9.—Кн.2.—К., 1997.
6. Грушевський М. Підстави Великої України//Грушевський М. На порозі Нової України: Гадки і мрії.—К., 1991.
7. Грушевський М. Україна и українство // Українська життя.—М., 1912.
8. Грушевський М. Українська партія соціалістів-революціонерів та її завдання // Борітесь-Поборете.—1920.
9. Дорошенко Д. Огляд української історіографії.—Прага, 1923.
10. Пивовар С. Ф. До питання про антидержавницьку тенденцію в українській історичній науці XIX—початку ХХ ст. // Вісник Київського університету ім. Т. Шевченка.—Історія.—Вип. 39.—К., 1998.
11. Пріцак О. Історіософія та історіографія Михайла Грушевського.—Київ-Кембрідж, 1991.

В. В. Гоцуляк

СУЧАСНА ТЕОРЕТИЧНА МОДЕЛЬ ВИВЧЕННЯ МИНОУЛОГО ІСТОРИЧНОЇ НАУКИ В УКРАЇНІ

Модерний дослідник, звіряючи свої знання з поступом світової історії, не може задовольнитися традиційними уявленнями про історіографію як проблемну, тим більше про належність її до спеціальної історичної дисципліни. Зарубіжний інтелектуальний науковий світ ставить її поряд з історією, археологією, історіософією й теорією історії, методологією. Модель історичного дослідження має також додаткові методологічні структури і схеми, про які з усією переконливістю йде мова в англомовних виданнях провідних зарубіжних істориків (див.: Morton White The Foundations of Historical Knowledge. — New York, 1965; Jacques Barzun and S. Harter The Modern Researches. — New York, 1992; Lubomut Wyna Research Methodology. — Kent, 1994. — pp. 57 - 64 та ін.). Їх зміст засвідчує

трансформацію від традиційного до модерного і постмодерного історичних дискурсів. Сучасна структура історичних наук охоплює політичну, суспільну історії, історії культури, релігії, освіти, права, історію війська, науки, економічну, інтелектуальну історії, історіографію, історіософію, історичну методологію та інші ділянки історичного дослідження, а також допоміжні історичні дисципліни. До переліку останніх доцільно включити основні з них: археологію, епіграфію, джерелознавство, археографію, палеографію, сфрагістику, генеологію, геральдику, нумізматику, хронологію, історичну географію, історичну метрологію, онамастику, топоніміку, історичну бібліографію тощо. У своїй сукупності вони творять багатоступеневу візію минулого, низку нових субдисциплінарних підходів.

Значні можливості історіографії як наукової дисципліни. Безпосередній контакт із розвиненими сучасними в тому числі і неомарксистською історичними школами, самостійне з'ясування методолічної бази, застосування методик, понять і концепцій, об'ективно-суб'ективний підхід до історії історичної думки, грунтovний аналіз історіографічних феноменів відображає визначальну еонцепцію сучасної світової і має задавати тон української історіографії.

Перш за все відзначимо, що основною тенденцією сучасної історичної думки в Україні є перенесення акцентів із соціальних на національні чинники. В історіографії історії України відчути сирови звести її до романтичних та чисто позитивістських концепцій, що є відбитком зворотної реакції – захопленістю перед тим “сухою” соціально-економічною проблематикою. Залишена попередньою історіографією традиція не дає чіткого уявлення про суть позитивістського бачення історичного процесу.

Затемненість категорій позитивізму, суб'ективне та лайливе ставлення до нього спостерігається в монографії О.Ванштейна “Очерки развития буржуазной философии и методологии истории в XIX-XX вв.” (1979). У дійсності характерні риси позитивізму в історичній науці складають:

1) спієнізм, тобто піднесення фахового рівня досліджень солідна підготовка спеціаліста, систематизація і узагальнення - на емпірічній основі і раціоналістичними методами - історичних знань, що розкривають шляхи історичного пізнання, досягнення інтелектуального рівня знань з рішучим протиставленням науки - філософії (особливо метафізиці) і дилітантізму. Висування принципу, що філософія не має права ідеологізувати історичну науку, нав'язувати її методологію, встановлювати “закони” історичного і суспільного розвитку. Позитивізм відкинув усі види філософії історії (історіософії). Історіографія сама створює свою методологію та опрацьовує дослідницькі методи. Ця методологія допускає утворення автономних гіпотез та теорій, які повинні базуватись на науково обґрунтованих аргументах. Позитивізм дійшов до своєрідного культа науки;

2) об'ективність, тобто історичні дослідження незалежні від класових, релігійних, партійних інтересів та політичних інтересів держав, що панували над Україною. Тому історичні студії мали стати правдивішими, точнішими, джерельними, наблизитися своїми методами до стислих наук, стати критичними і навіть гіперкритичними;

3) з цією об'ективністю була пов'язана дегероїзація політичних лідерів та дегероїзація народу, зменшення і девальвація ролі видатних політичних,

військових, релігійних, суспільних діячів; прищеплення погляду на історію як на розвиток колективного життя;

4) наголослення на еволюційному характері історії з врахуванням даних соціології, суспільної психології;

5) окциденталізм (український, без чужого – російського, польського, угорського – посередництва, а безпосередній) – у двох аспектах:

а) розумінні використання методології та методики західноєвропейської історичної науки;

б) в розумінні вивчення зв'язків України з Західною Європою з акцентом на приналежності народу до Європи [1]. Я.Дашкевич наведені ним вище риси позитивізму повністю пов'язані з історичною творчістю М.Грушевського.

Аналіз сучасної літератури свідчить про те, що українська історіографія належить до найменш розвинених наук. Теоретичний процес її вивчення лише починається. Маємо лише статейний варіант роздумів над нею М.Ковальського, А.Болебруха, І.Колесник, Л.Зашкільняка та ін. [2].

Виокремлюється культурологічний підхід як широкий “історіографічний алгоритм”, позбавлений класовості, ідейної обмеженості і який пропонує стереоскопічний історичний погляд на проблему наукової творчості особистості, її історичної свідомості, що сприятиме методологічному поновленню історіографії. В останні десятиліття ХХ ст. історики прийняли тезу про багатовимірність історичного й історіографічного процесів, включаючи однак у ці поняття різновідній зміст, виходячи з існування “багатьох історій”.

Увага професійних істориків концентрується навколо предмету, об'єкту, проблеми періодизації української історіографії, починаючи з часів Київської Русі до середини 90-х рр. ХХ ст., на пошуку методологічних засад, подоланні соціологізованих і політизованих стереотипів, кліше і т.п.

Сучасні вчені сходяться на тому, що найбільш перспективним напрямком в розробці дидактичної моделі історіографії вважається рефлексивна модель, котра належить І.Колесник, де головним чинником послуговує “науковий підхід”, що передбачає осягнення реального процесу розвитку науки і розгляд історіографії, як галузі знань, що вивчає цей процес [3]. Т.Попова вважає за необхідне звернутися до уточнення деяких термінологічних розрізень, коли історіографію розглядають як галезевий компонент історії науки в цілому. Термін “історія науки” вчені вживают у двох різних аспектах: як реальний процес розвитку науки та як галузь знань, що вивчає цей процес [4, 24]. Не важко помітити, що у І.Колесник історіографія відіграє означені вище дві функції. З метою усунення термінологічних непорозумінь історію науки у другому сенсі визначають як “історіографію науки”. У національній історіографії відокремлюють два напрямки: історіографію історії України і історіографію загальної історії.

Provідні історики сходяться на тому, що в межах історичного пізнання категорія рефлексії, більш ніж в інших галузях, підлягає осягненню, завдяки об'єкту історичного дослідження (історичне джерело, текст), а також суб'єкту його, не існують поза межами рефлексивних процесів. І.Колесник природа рефлексії, її форми, типи і місце в структурі науково-пізнавальної діяльності уявляються на двох рівнях пізнання: 1) предметному, коли отримуються й набувають розвитку знання про пізнавальний об'єкт; 2) рефлексивному, який

забезпечує цілеспрямований характер свідомості [3, 28 –36].

Подібні погляди ґрунтуються на чіткому з'ясуванні зовнішніх і внутрішніх форм рефлексії за допомогою визначення їх місця в науковому пізнанні. Зовнішні форми (або методологічний тип) рефлексії уявляється вченим як усвідомлення загального ходу наукового пізнання, його наслідків й ідентифікується з науками про пізнання: логікою, гносеологією, загальною методологією, психологією наукової творчості, наукознавством, історико-науковими дослідженнями, тобто “рефлексивними науковими дисциплінами”.

Відносно механізму взаємодії внутрішніх та зовнішніх форм рефлексії, то він виявляється на предметному рівні, коли всю сукупність накопичених в процесі історичного розвитку знань поділяють на дві частини: 1) предметні знання, що відносяться до сфери дійсності, яку вивчають; 2) вироблені в науці засоби дослідження. При всій різноманітності підходів до експлікації поняття рефлексії: з позиції його походження, предмету вивчення, структурного, функціонального підходу, на думку І.Колесник, наукова рефлексія одночасно є і знанням про знання найважливішим компонентом процесу наукового пізнання та засобом і рухомою силою пізнавального процесу.

В цілому такий підхід імпонує своїм історизмом та діалектикою, рефлексивним усвідомленням історико-пізнавальної обумовленості єдиного організуючого історичного потоку-процесу, як форми теоретичного засвоєння дійсності. Невипадково Т.Попова звертає особливу увагу на важливість застосування в науковому пізнанні рефлексивної моделі історіографії, концепцію якої розробила І.Колесник [4; 16-19]

При подальшій розробці моделі курсу викладення української історіографії слід сприймати її роздуми над взаємодією національної історіографії з національним відродженням в Україні, що є виріпальним чинником перетворення її на окрему структуру, емансилювану від російської, польської, німецької історичної науки. Синтезуючи погляди на проблему періодизації українського національного відродження, його періодизаційній концепції (схеми М.Гроха, Р.Шпорлюка, І.Лисяка-Рудницького, В.Сарбя, М.Скрипника-О.Забужко), І.Колесник відповідно із змінами політичної ідеології, ідеологічних настанов українства, виділяє наступні періоди процесу відродження: реставраційна доба; романтична; народницько-громадівська; ЧЧЧнаціональна, або національно-політична, що за своєю сутністю збігається з “модерністичною стадією” (І.Лисяк-Рудницький) та “львівським періодом” (О.Забужко) [5,315].

Згідно схем М.Скрипника-О.Забужко та І.Лисяка-Рудницького львівський і модерністичний період історії України охоплював 80-ті рр. XIX - перші десятиліття ХХ ст.

І.Колесник детально аналізує кожний із визначних періодів, особливо наголошує на тому, що “дoba з початку 90-тих років XIX ст. - перших десятиліть ХХ ст. становить вирішальний період у процесі витвору національної української історіографії, який характеризується її остаточним ідейно-концептуальним та організаційним оформленням (виділено нами В.Г.) . [5, 320-322]. Автор також визначає своє бачення проблеми створення підручника української історіографії, котрий за її переконанням має складати три блоки інформації: теоретичний, концептуальний, інформаційно-довідниковий.

Таким чином, сучасна наукова думка в центр самоусвідомлення української історіографії ставить добу її організаційної інституалізації та ідейно-концептуального оформлення.

Цілком природно, з огляду на стан історіографії, історія історичної науки в Україні 80-х рр. XIX – початку ХХ ст. має стати предметом вивчення. Разом із грушевськознавством вона є своєрідним “епіцентром” проблем теорії й історії історіографічної науки. Всебічне її відтворення сприятиме подоланню негативних кризових явищ в самій історичній науці.

З огляду на вказане значної ваги набуває використання інструментарію історіографічного пізнання, теоретичних та методичних підходів:

- 1.Виявлення і вивчення теоретичних, культурологічних, філософських, наукознавчих, концептуальних поглядів і зasad творчості істориків у динаміці і розвитку;
- 2.Наявність потенційних творчих можливостей істориків та ступінь їх реалізації;
- 3.Джерельна база досліджень істориків, її всебічність, автентичність, репрезентативність і ступінь впровадження раніше невідомих джерел до наукового обігу (сприяння історіографічному освоєнню потенційальної джерельної бази);
- 4.Професійний рівень досліджень (ефективність застосування методів аналізу джерел та історіографічної спадщини); застосування спеціальних історичних дисциплін і результатів їх використання;
- 5.Наукові історіографічні стилі, їх особливості та типологія;
- 6.Домінанція наукових інтересів та вивчення тенденцій і факторів, які їх обумовлювали;
- 7.Розгляд і аналіз наукової історіографічної спадщини у динаміці, що дає можливість вивчення творчості, життєвого і творчого шляху істориків в еволюції, проведення адекватної періодизації їх творчості;
- 8.Виявлення сприятливих та негативних факторів, що мали вплив на творчу генезу;
- 9.Встановлення місця істориків у сучасному історіографічному процесі як у локальних, так і у широких масштабах (так званому історіографічному полі), включаючи їх взаємини, взаємозв'язки та взаємопливі, а також взаємозалежність з істориками України, Росії, Польщі, західних країн, виявлення внеску історика у розробку історіографії певної проблематики [6, 152-153].

Запропонована модель теоретично збагачує дослідження історії української історичної науки, є багатоступеневою конструкцією, розширяє епістемологічно-комунікативні можливості у вивченні та описі історіографічних сюжетів, сприяє синтезу явищ, оцінці досліджуваного періоду творчості істориків, діалогізації процесу пізнання.

Долаючи традиційний дискурс, пов’язаний з позитивістсько-ідеографічними методами, дослідження історичної науки в останні десятиліття рухається у напрямку поширення нових теоретико-методологічних течій. Так, зокрема, постмодерністичний дискурс у британській історіографії представлений течією деконструкції, нового історицизму, нової культурної історії, що стала можливим завдяки глибокій ревізії традиціоністських і модерністичних підходів та рівнобіжно на рівнях інтелектуального мислення та нормативного методу [7, 11–16].

ЛІТЕРАТУРА

- 1.Дашкевич Я.Р. Михайло Грушевський – історик народницького чи державницького напрямку? // Михайло Грушевський і сучасна історична думка: Матеріали наукової конференції, присвяченої 130-й річниці від дня народження Михайла Грушевського. – Львів, 1998.– С. 9-10.

2. Болебрух А.Г. До питання про предмет історії суспільної думки // Джерелознавчі та історіографічні проблеми історії України. Теорія та методи. Міжвузівський збірник наукових праць. – Дніпропетровськ: В-во ДДУ, 1995.– С 33-42; Колесник І.І “Регіональне як чинник формування української національної історіографії // Там само.- С. 66-80; Культурологія та історіософія: можливості діалогу // Вісник Дніпропетровського університету. Історія та археологія.– Дніпропетровськ: В-во ДДУ. – Вип. 1.– С. 114-123.
3. Колесник І.І. Историографическая мысль в России: от Татищева до Карамзина. Дніпропетровськ. В-во ДДУ. 1995. – С. 23-43.
4. Попова Т. Н. Проблема формирования историографии как научной дисциплины: традиционные подходы и новые модели // Записки исторического факультета Одесского университета: Историография и специальные исторические дисциплины. – Одесса, 1995.– Вип. 1. С. 3-45.
5. Колесник І.І. Курс української історіографії у вищій школі: нова модель викладання // Дніпропетровський історико-археографічний збірник.– Дніпропетровськ : В-во ДДУ, 1994.– Вип. 1.– С. 308-331.
6. Ковальський М.П. Теоретичні, методологічні та джерелознавчі проблеми української історіографії XVIII -XX ст. // Під знаком Кліо. На пошану Олени Апанович. Збірник статей.– Дніпропетровськ: МП: Пороги, 1995. – С. 147-155.
7. Сирота Р.Б. Сучасна британська історіографія нової і новітньої історії країн Центральної і Південно-Східної Європи (організація і методологія): Автореф. дис... кандидата історичних наук. – К., 1998. – 18 с.

В.В. Масленко

ЕТНОЛОГІЧНА СКЛАДОВА МЕТОДОЛОГІЇ НАУКОВОГО ДОСЛІДУ М. ГРУШЕВСЬКОГО

Розпочинаючи розгляд проблеми, передовсім варто зазначити, що у Михайла Грушевського був децю відмінний ніж у найбільших українських істориків XIX ст. підхід до власне етнографічних досліджень. Цілком очевидно, що етнографічні студії не займали такої питомої ваги в його науковому доробку, як скажімо, у М. Костомарова, П. Куліща чи Д. Яворницького. Напевні, попри потужне народницьке виховання та світосприйняття Михайло Сергійович все ж по-новому ставився до предмету наукових досліджень, свідомо акцентуючись на історичній проблематиці, як пріоритетній. Звернення до етнографії, чи етнології в більш широкому плані, на його думку, мали бути суттєвим доповненням до розгляду суто історичного матеріалу, обпертого на писемних джерелах. Етнологічні зацікавлення сприймалися вченим, передовсім, як можливість розширення предметної бази історичних студій. Вже в цьому, правдоподібно, слід вбачати відмінність грушевської методи від підходів більшості дослідників XIX ст. Які, по суті, не намагалися знайти внутрішній зв’язок між історією та етнографією. Останнє, однак, не стосується такої колосальної постаті як Микола Костомаров. Найбільш повно теоретичні положення щодо взаємозалежності й взаємовпливів цих двох гуманітарних наук, викладені в такій його розвідці “Про відношення руської історії до географії та етнографії”(1863) [13, 33-42].

Михайло Грушевський назагал позитивно оцінював цю працю Костомарова як і весь його науковий доробок в ділянці етнографії та історії. Він зазначав: “Ся промова... стала, можна сказати, канонічним твором- настільки серйозно прийнято в наукових і взагалі в інтелігентських кругах висловлені тут гадки Костомарова, як авторитетний голос нових течій в науці” [6, XIX].